

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

131:3 • 2011

Historia och identifikation

GUNLÖG FUR* *Linnéuniversitetet, Växjö*

Vanja Lozic, *I historiekansons skugga: historieämne och identifikationsformering i 2000-talets mångkulturella samhälle*, Skrifter med historiska perspektiv 11 (Malmö: Lärarutbildningen, Malmö högskola 2010). 346 s. (Summary in English: [untitled].)

Vanja Lozics avhandling tar upp en allt viktigare fråga inom skolans värld, inte bara i Sverige utan runt om i Västvärlden. Det handlar om vad historia som ämne ska innehålla och hur det förhåller sig till elevers uppfattningar om sig själva och sin omvärld och om hur utmaningen från vad som kallas ett mångkulturellt samhälle speglar och påverkar historieundervisningen. Avhandlingen är en historiedidaktisk studie och placeras in i det fält som utgörs av den didaktiska pyramiden. Enligt denna påverkas ämnets identitet av metodologiska val, innehållsfrågor och traditioner, skolsystemets utformning, de lagar och regler som styr skolan, samt – och i det här sammanhanget det viktigaste – elevers och lärares identifikationer. Tidigare forskning har framhållit betydelsen av kulturell gemenskap för att forma etniska, nationella och andra kollektiva identifikationer. Avhandlingen undersöker om dessa och liknande tankar sätter sin prägel på migrationshistoria samt hur de intervjuade förhåller sig till olika former av kulturarv så som det representeras i historieämnet och dess läromedel. Lozic ställer frågor om hur elever, lärare och läroboksförfattare ser på historieämnets syften, hur elever tänker kring sina egna etniska identifikationer och hur det inverkar på hur de ser på ämnet historia och hur in- och utvandringens historia skildras i olika läromedel.

* Fakultetsopponent

Emancipatorisk poststrukturalism

Avhandlingen söker vidga det historiedidaktiska forskningsfältet i Sverige genom att pröva andra utgångspunkter och metoder än vad som varit gängse inom området. I stället för att fördjupa sig i distinktioner mellan historiebruk, historiemedvetande och historiekultur, så ser författaren dessa begrepp som intimt sammankopplade med subjektets identifikation, och det blir därför centralt att problematisera dessa identifikationsprocesser. Fokus förflyttas från begreppsdefinitioner till klassrumspraktik. Genom intervjuer med elever, lärare och läroboksförfattare vill Lozic åskådliggöra olika individers bild av historieämnets roll och identitet i "det som kallas den mångkulturella skolan" (s. 12). Intervjuer utgör avhandlingens huvudsakliga material: 36 intervjuer med gymnasieelever, sex med lärare och tre med läroboksförfattare. Intervjuerna kompletteras med en läroboksanalys. Syftet är att bidra till att problematisera historieämnets roll och utformning i ett samhälle präglad av olika slags identiteter, framförallt etniska. Det breda syftet konkretiseras i fyra frågeområden: Hur beskriver elever, lärare och läroboksförfattare historieämnets syfte? Hur skildras utvandring och invandring i läromedel i historia och samhällskunskap för gymnasieskolan? Hur tolkar eleverna sina etniska identifikationer och hur påverkar dessa deras syn på ämnet historia? Hur ser de intervjuade på möjligheten att implementera vissa mångkulturalistiska undervisningsmodeller i den svenska historieundervisningen? Avhandlingen önskar alltså både komma åt hur det är i skolans historieklassrum, vad olika individer tänker om det, samt föreslå alternativa angreppssätt. Det är ingen liten uppgift Lozic tagit sig an!

Hur-frågorna till trots är detta inte i första hand en beskrivande studie utan avhandlingen tar ett teoretiskt avancerat grepp om sitt område. Till de grundläggande angöringspunkterna hör kritisk diskursanalys som grundas i en poststrukturalistisk samhällssyn, enligt vilken individer rör sig inom mer eller mindre fasta lingvistiska strukturer. Från denna utgångspunkt kan man med hjälp av enskilda individers uttalanden dra generella slutsatser om makrostrukturer. Diskurserna skapas inte ur intet utan är historiska konstruktioner och därför är det möjligt att följa deras förändring och kontinuitet över tid. Det är alltså språket i vid mening som är det viktiga att undersöka och det görs med inspiration av Joan Scotts genusanalytiska resonemang. Det handlar om att undersöka "hur olika subjekt/begrepp konstrueras/beskrivs/skildras och vilka diskursiva gränser som finns i skildringarna av å ena sidan individernas identifikationer och deras historia och å andra sidan olika begrepp" (s. 59).

När det gäller etnicitet utgår avhandlingen från att den utgör en "återkommande referensram genom vilken olika maktformer formuleras, begripliggörs och legitimeras. För att bevisa maktens riktighet måste relationerna

mellan grupperna uppfattas som naturgivna, oföränderliga och inte mänskligt konstruerade” (s. 65). En central utgångspunkt, som följer på valet av kritisk diskursanalys, är att forskningen skall vara emancipatorisk. Genom metoden med muntliga källor ställs individen i centrum och en bild ges av dennas egna erfarenheter. En historieforskning som utgår från direkta möten med de personer forskaren skriver om sägs demokratisera forskningsprocessen.

Diskursanalysen genomförs genomgående på ett både tydligt och givande sätt. Samtidigt väcker valen av angreppssätt några frågor. När författaren skriver att den ”analyserade texten (dvs. både de enskilda individernas röster och läroböckernas bilder och berättelser) visar vilka förutfattade meningar, värderingar samt sociala/samhälleliga mönster som är rådande under en viss tidsepok och i de sociala kontexter som här studeras” (s. 56), undrar jag var den analytiska potentialen finns. Är meningarna rådande därför att de finns där, eller är det bara en självklarhet? Ger det då upphov till något annat än rent empiriska beskrivningar av vad som sagts och skrivits? Valet att kombinera den kritiska diskursanalysen och dess emancipatoriska ansats med poststrukturalistisk subjektsteori tycks ibland ställa till paradoxer i texten. Å ena sidan beskrivs den kunskapsbaserade maktutövning som bildas av lingvistiska konstruktioner som omedveten, medan, å andra sidan, politik beskrivs som ”en process genom vilken maktspel och kunskapsutövning skapar identifikationer och erfarenheter. Skolan, läroböckerna och lärarkåren mobiliserar resurser och gör individerna medvetna om sina identifikationer” (s. 65). Så hur är det egentligen, är processerna medvetna eller omedvetna? Sådana invändningar till trots så leder de teoretiska valen till meningsfulla och tankeväckande analyser.

Historieämnets betydelse och etniska identifikationer

Varför läsa historia? Avhandlingen visar att majoriteten av eleverna tycker att historia är ett intressant ämne! Dess främsta nytta finns i att det är allmänbildande vilket i sin tur är betydelsefullt för såväl social status som verbala färdigheter (det kan till exempel vara bra att ha om man ska bli författare, som en av de intervjuade säger). Historia formar en kunskapsbas som skapar förutsättningar för framgångsrik social interaktion. Men eleverna uppfattar också att ämnet kan ge en förståelse för det samhälle individen lever i. En nästan lika vanlig uppfattning är att historia förklarar samtiden. Elever, lärare och läroboksförfattare är överens om att ämnet kan lära individer att förstå sin egen och andras livssituationer samt skapa förståelse för samtida problem och konflikter. Man kan alltså lära av historien och både lärare och elever – om än på lite olika sätt – formulerar sig om historiens relation till moral och demokratiska värdegrundsfrågor. Därutöver nämns att historia

anses kunna stärka den analytiska förmågan, alltså ge färdighetsträning. Hos läroboksförfattarna och lärarna, men inte hos eleverna, framträder också uppfattningen att en emancipatorisk historieförmedling är ett centralt element. Sammanfattningsvis visar studien på uppfattningen att historia är allmänbildande, handlar om en själ och nuet, är empatigrundande och ger moralisk vägledning, samt att ämnet struktureras huvudsakligen kronologiskt och inte tematiskt.

Hur framställs migrationsprocesser? I avhandlingen undersöks drygt 30 läromedel i historia och samhällsvetenskap utifrån hur utvandring och invandring beskrivs. Analysen visar att historien om svensk emigration till Amerika under 1800- och 1900-talen systematiskt skiljs från invandring till Sverige under andra halvan av 1900-talet. Det är inte bara så att de skiljs åt beträffande var de behandlas, utan också genom sättet på vilket de beskrivs. Representationerna av emigrationen är mer komplexa än de som används för att beskriva immigration. Invandringen skiljs dessutom åt i två distinkta perioder: arbetskraftsinvandringen och flyktinginvandringen, vilka inte motsvaras av någon liknande uppdelning av emigrationen. Medan komplexa orsaker och samspel karaktäriserar historien om emigrationen, så förenklas dessa och renodlas i relation till invandringen. Både arbetskraftsinvandring och flyktinginvandring representeras vidare via olika reglerings- och problemdiskurser, till exempel genom fokus på kulturella skillnader, språksvårigheter, arbetslöshet och segregering. Inget av detta framträder i läromedlens diskussioner om svenskers anpassning till de nya samhällena i Nordamerika. Det som knyter samman dessa diskurser om migration är att de alla har nationalstaten Sverige som centrum. Konsekvensen av detta är bland annat att de problem som identifieras i relation till invandrare aldrig diskuteras i samband med svenska emigranternas mer eller mindre frivilliga flytt till Amerika. Läroboksanalysen är synnerligen välgjord och intressant: här fungerar de valda greppen mycket väl. Analysen frilägger strukturer i läromedlens uppläggning, innehåll och presentation, som oförsynt avslöjar kursen om migration, nation och identitet.

Etniska identifikationer: Läroboksgenomgången följs av en studie av elevers etniska identifikationer i relation till skolans historieundervisning. Ungdomarnas identifikationer visar sig här vara komplexa och flytande men också knutna till geografiskt ursprung i föräldrarnas födelseland. Trots att majoriteten av eleverna ytligt sett verkar använda etnicitet på ett essentialistiskt sätt, så visar en fördjupad analys av deras livsberättelser att de ständigt omförhandlar sina subjektspositioner. Etniska interpellationsprocesser och den diskursivt skapade åtskillnaden mellan "svensk" och "invandrare" bidrar till segregeringstendenser. Men det gör också försök som syftar till att erkänna ett visst subjekt, i kommunitaristisk anda. Att erkänna ett sub-

jekts etniska identifikation som "invandrare", verkar ofta samtidigt leda till ett misskännande av andra identifikationer, som det att en människa kan identifiera sig som exempelvis både "perser" och "svensk". Detta synliggörs i ungdomarnas berättelser om hur de upplevt sig utpekade och utställda i hemspråkundervisning, eller genom välvilliga försök att tillskriva dem en etnisk identitet.

Universalism eller kommunitarism

Historieförmedling: Vad finns det då för olika modeller för hur historieämnet skulle kunna formas i ett mångkulturellt samhälle? Det avslutande empiriska kapitlet behandlar hur de intervjuade eleverna beskriver ämnets innehåll och hur det skulle kunna anpassas till en etnisk mångfald. Detta ställs i relation till hur lärare och författare ser på ämnets roll och innehåll i ett mångkulturellt samhälle. En uppdelning mellan universalism och kommunitarism används för att diskutera de olika förhållningssätten. Medan universalismen, i Charles Taylors karaktärisering, gör gällande att samhällsmedborgarna utifrån individuella särintressen kan skapa konsensus kring det gemensamma bästa, så representerar kommunitarismen en vilja att motverka särartsblinda samhällsstrukturer genom en politik som syftar till att säkra överlevnaden av olika gruppers kollektiva särdrag genom erkännandet av dessas särskilda behov. Eleverna noterar överlag en Europacentrerad historia, men skiljer sig i uppfattningen om det är så det bör vara eller inte. En majoritet av dem menar att ett vidgande av ämnets innehållsliga ramar geografiskt (vad som i avhandlingen kallas "historieämnets geopolitiska horisont") skulle öka deras intresse för ämnet. Det är värt att notera att bland de 16 som inte uttrycker detta, återfinns de flesta – men inte alla – bland de elever som har en helt svensk eller nordisk etnisk identifikation. Flera av eleverna i majoritetsgruppen menar att den eurocentriska historieförmedlingen befäster skillnaden mellan centrum (västvärlden) och periferi (resten).

Lärarna uttrycker på olika sätt att det mångkulturella samhället inte påverkar ämnets innehåll i så hög grad som exempelvis är fallet med samhällskunskap, som fokuserar på nuet. Historia uppfattas ha fasta ramar och styrs av en kronologi och ett innehåll som ses som centralt; en kanon alltså. Varken elever eller lärare önskar en undervisning "vars primära syfte är att stärka elevernas etniska identifikationer på bekostnad av en gemensam metaberättelse som anses vara en viktig del i allmänbildningen" (s. 277f.). Alla förkastar alltså en kommunitaristisk modell för historieundervisningen. Vad som däremot skiljer sig åt, är elevernas och lärarnas syn på vad denna metaberättelse bör innehålla. Utifrån elevernas kritiska röster utkristaliseras tre möjliga, alternativa modeller: 1) individuella specialiseringar; 2)

att invandrargrupperns historia skrivs in i den historia som definieras som allmän; samt 3) individualisering i den privata sfären.

I min läsning är uppdelningen mellan universalism och kommunitarism inte helt tydlig. Det är inte självklart vad som ska hänföras till de respektive alternativen och om de kan ställas mot varandra på det sätt som görs i avhandlingen. Vad dessa två alternativ konkret innebär för utformningen av en mångkulturell skolpolitik förblir oklart. Kan en mångkulturell utbildning vara både kommunitaristisk och universalistisk? I Lozics exempel tycks det handla om huruvida utvidgningen av ämnen/perspektiv skall infogas i den ordinarie undervisningen eller försiggå vid sidan av eller i enklaver. Denna modell destabiliserar inte kanon själv utan säger bara att kanon behöver utvidgas. Men man kan också tänka sig andra alternativ: dels att kanon behöver göras om i grunden genom att de nya perspektiv som tillfogas omformar hela karaktären av kanon (det skulle kanske kunna beskrivas som en positivistisk och emancipatorisk ansats), och dels genom att se kanon som en omöjlig, irrelevant tankefigur. I det senare fallet blir det subjektets bruk och identifikation som står i centrum (en poststrukturalistisk, identifikatorisk ansats). Jag tycker att avhandlingen balanserar mellan dessa utan att klargöra distinktionen mellan dem. Det är möjligen en konsekvens av författarens vilja att kombinera poststrukturalism med emancipation. Det är sympatiskt, men teoretiskt otydligt.

Slutord

Detta är en spännande avhandling med stora ambitioner – så stora att de ibland drar arbetet i olika riktningar. Jag har pekat på en av dessa ambitioner i form av försöket att kombinera poststrukturalistisk subjektsteori med emancipatoriska, snarast socialhistoriska, ansatser. Det visar sig till exempel i användandet av Joan Scotts genusvetenskapliga teorier. I analysen av såväl läromedel som intervjuer fungerar det påtagligt väl, men i avslutningskapitlen tycks de scottska utgångspunkterna vara nedtonade. Hennes kritik av erfarenhet som grund för politiska anspråk får stå tillbaka för elevernas egna förslag, som blir vägledande i diskussionen om hur historieämnet skulle kunna se ut i en mångkulturell skola.

Sammantaget visar avhandlingen hur olika beskrivningar av en individs historia och identifikation i kombination med andra människors interpellationer bidrar till identifikationsformering och innebär en form av maktutövning. Studien visar också att historieförmedlarna – lärare och läroboksförfattare – inte delar synen på ämnets centrala innehållsfrågor med en stor del av eleverna. Av dessa skäl är det betydelsefullt att lägga vikt vid hur lärares och andra personers tilltal påverkar elevernas identifikationer och vid hur migrationsprocesser beskrivs. Avhandlingen bidrar med viktiga

slutsatser som borde vara av stort intresse för skolans beslutsfattare, men som också kan inspirera till vidare studier. Till dessa betydelsefulla resultat hör att det inte går "att ignorera många elevers kritik av historieämnets eurocentrism och deras åsikt att en utvidgning av historieämnets geopolitiska horisont hade gjort ämnet mer intressant" (s. 260). Tankeväckande borde det också vara att komplexiteten i elevernas identifikationer och intressen gör det svårt att genomföra en renodlat kommunitaristisk skolmodell. Eleverna kan helt enkelt inte reduceras till etniska identiteter, utan den mångfald av identifikationer de uppvisar skär genom och över sådana uppdelningar. Centrala frågor som väcks av dessa slutsatser rör till exempel vem som skall bestämma innehållet i undervisning, läromedel och läroplaner, och på vilka grunder.

Vanja Lozics avhandling är ett utmanande bidrag till både forskningen och diskussionen om historia i skolan och samhället. Den vill ta ett stort grepp om frågorna, vilket leder till en viss spretighet, men i det stora hela är det ett övertygande arbete. Den ingående undersökningen av elevers åsikter och tankar ger en utmärkt grund för vidare studier och lärares arbete. Den konkreta och givande analysen av läromedlens diskurs om migration borde kunna stå som modell för andra liknande studier. Det är bara att hoppas att avhandlingen får efterföljare.